

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.5>

Деледивка Сергій Григорович,

доктор філософії в галузі права, докторант

Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

ORCID ID: 0009-0009-6597-1856

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ В ДОГОВІРНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Постановка проблеми. Договірне право є найбільшою підгалуззю цивільного права, якій присвячена велика кількість теоретичних і прикладних досліджень. В цих дослідженнях крім власне поняття договору, видів цивільно-правових договорів та їх класифікацій, порядку їх укладання і динаміки виконання договірних зобов'язань, в тій чи іншій мірі розглядалось питання способів захисту прав, які притаманні саме договірним відносинам. Втім спеціальні дослідження, предметом яких є способи захисту прав учасників договірних відносин, майже відсутні.

Необхідність досліджень способів захисту прав в договірних відносинах також обумовлюється запровадженою в практиці Верховного Суду концепцією належного і ефективного способу захисту права, яка змінила вектор правозастосування, в тому числі у напрямку впровадження самодостатньої підстави для відмови у позові у випадку застосування неналежного або неефективного способу захисту. Саме тому теоретичні дослідження, направлені на визначення правової природи та правильного вибору способів захисту учасників договірних відносин наразі є вкрай необхідними як для доктрини цивільного права, так і для впорядкування практики правозастосування у відповідній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О.О. Кот в своїй дисертації «Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав» серед способів захисту цивільних прав здійснив ретельний аналіз і договірних способів захисту. Однак теоретичний і емпіричний матеріал дисертації стосувався 2012-2016 років, тобто періоду до створення нового Верховного Суду, до формування концепції належного і ефективного способу захисту цивільного права. Тому відповідні висновки дисертації О.О. Кота, які хоча і носять фундаментальний характер для доктрини і практики правозастосування, потре-

бують переосмислення в аспекті відповідних нових тенденцій.

Серед останніх дисертаційних робіт можна виділити дисертацію Ю.В. Мартинюка «Захист суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях», в якій автор на основі опрацювання великого масиву теоретичного матеріалу, правових позицій судової практики, сформулював ряд обґрунтованих висновків, які в тому числі стосуються і способів захисту прав в договірних зобов'язаннях.

Однак такі висновки і наукові пропозиції потребують подальшого розвитку та обговорення науковою спільнотою. Крім того, стрімкий розвиток судової практики та постійна зміна правових позицій у відповідній сфері судових спорів потребують подальших наукових досліджень.

Метою даної статті є аналіз основних наукових поглядів на проблему способів захисту права в договірних правовідносинах, їх адаптація до нової парадигми теорії та судової практики в аспекті належних і ефективних способів захисту права та формулювання висновків про класифікацію і види способів захисту права, що можуть застосовуватись сторонами договірних відносин.

Виклад основного матеріалу. З методологічної точки зору є цікавою наведена представником науки цивільного права і суддею Верховного Суду В.І. Кратом доволі нестандартна і нова класифікація цивільно-правових договорів в залежності від сфери їх укладання, зокрема договори: у сфері речового права, у сфері зобов'язального права, у сфері корпоративного права, у сфері права інтелектуальної власності, у сфері спадкового права, у сфері сімейного права [11]. Проблематика застосування дієвих, належних і ефективних способів захисту права стосується переважно договорів у сфері зобов'язального права, однак вона так чи інакше має свій вплив і на всі інші наведені види договорів, способи захисту прав учасників яких

мають свою специфіку в залежності від відповідного предмета правового регулювання.

Завдання цивільного судочинства, виведені законодавцем на рівень основних принципів цивільного процесу в ст. 2 ЦПК України [18], передбачають справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Категорія порушення, невизнання або оспорення прав є базовою і визначальною як в матеріально-правовому, так і в процесуальному плані. Більше того, за усталеною судовою практикою відсутність факту безпосереднього порушення, невизнання або оспорення права заінтересованої особи є самостійною підставою для відмови в судовому захисті.

В аспекті захисту прав суб'єктів договірних відносин є важливим висновок Т.В. Боднар, яка зазначає, що невизнання права полягає у пасивному запереченні його наявності у протилежної сторони, оспорення характеризується запереченням такого права в юрисдикційному органі, а у тих випадках, коли йдеться про зобов'язання, в тому числі договірні, законодавець вживає термін «порушення зобов'язання», розуміючи під цим його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання [1, ст. 114]. Отже в договірних правовідносинах об'єктом захисту є переважно порушення права (зобов'язання), хоча оспорення або невизнання права уповноваженої сторони тут також не виключається.

Важливим як в доктринальному, так і в практичному плані є класифікація способів захисту прав в договірних зобов'язаннях. Так, Ю.В. Мартинюк виділяє способи захисту, які можуть бути реалізовані як у формі активних дій, так і у формі правомірної бездіяльності [12, ст. 109]. Відзначаючи доволі новаторський характер такої класифікації варто зазначити, що другий її підвид не притаманний способам захисту прав в судовому порядку і може обмежено застосовуватись при здійсненні самозахисту прав. Далі цитований автор, аналізуючи роботи вчених цивілістів щодо захисту прав учасників договірних зобов'язань також виокремлює такі види способів захисту прав в договірних відносинах: загальні і спеціальні способи; способи захисту, які реалізуються виключно в юрисдикційній формі, альтернативно, як в юрисдикційній так і самостійно уповноваченим суб'єктом, ті, які здійснюються виключно в неюрисдикційній формі (засоби оперативного

впливу); превентивні, відновлювальні та компенсаційні [12, ст. 117].

О.О. Кот також класифікуючи способи захисту прав в договірних зобов'язаннях на загальні і спеціальні, додатково визначає такий вид класифікації як поіменовані та непоіменовані способи захисту прав. Останній вид класифікації обумовлений автором наявністю в теорії цивільного права поділу договорів на поіменовані та непоіменовані, а також відсутністю в арсеналі сторін останнього виду договору передбачених законом способів захисту [8, ст. 323].

Запропонований цитованим автором такий вид класифікації як поіменовані та непоіменовані способи захисту прав, має не тільки важливе теоретичне, а і практичне значення. Так, після проведення реформи процесуального законодавства в 2017 році в ч. 2 ст. 5 ЦПК України стосовно способів захисту прав, ефективності такого захисту був впроваджений законодавчий припис, відповідно до якого, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.

Зазначений процесуальний інструментарій стосується в тому числі і непоіменованих цивільно-правових договорів і, відповідно, непоіменованих способів захисту. Тому при укладанні так званого непоіменованого договору сторони мають імплементувати у договірні умови можливі способи захисту прав у випадку їх порушень. В іншому випадку вибір ефективного способу захисту буде здійснюватися судом з урахуванням положень ч. 2 ст. 5 ЦПК України. Відносно невелика кількість часу існування цієї процесуальної норми, а також спірність категорії ефективний спосіб захисту як в теорії, так і в практиці правозастосування очевидно не сприяє дієвому захисту прав учасників непоіменованих договорів.

Варіантом розв'язання проблеми застосування способів захисту прав учасників непоіменованих договорів є застосування аналогії закону, тобто використання способів захисту прав тих договірних інститутів, які є найбільш близькими до спірних правовідносин. Прикладом застосування аналогії закону в аспекті відсутності належних способів захисту прав, є застосування такого способу захисту як переведення прав і обов'язків покупця при захисті переважного права купівлі при розгляді спорів стосовно

відносин щодо захисту прав орендаря, що було продемонстровано в ухвалі від 4.09.2024 року КЦС ВС у справі № 192/553/21 [15].

Так, судом було зазначено, що у частині другій статті 777 ЦК не визначено процедуру здійснення та способу захисту переважного права купівлі у відносинах найму. Як наслідок це потребує застосування на підставі аналогії закону (частини першої статті 8 ЦК) правил, що регулюють подібні за змістом відносини (стаття 362 ЦК). При цьому подібними за змістом відносинами буде реалізація переважного права, а не спільна часткова власність. Є загальновідомим фактом, що договір найму не є непоіменованим договором, однак продемонстрована КЦС ВС методологія застосування закону за аналогією є повністю прийнятною для її використання при захисті прав сторін непоіменованих договорів.

М.І. Гаврилук, досліджуючи способи захисту прав на землю, поділяє такі способи захисту на: а) превентивно-присікальні, що спрямовані на попередження і припинення порушення, оспорування, невизнання права власності чи реальної загрози вказаних дій; б) відновлювальні способи захисту, що спрямовані на поновлення порушеного права; в) компенсаційні способи захисту, які спрямовані на додаткове компенсування збитків, що пов'язані із порушенням права власності [2, с. 87].

Є всі підстави для застосування такої класифікації і до способів захисту прав в договірних зобов'язаннях. Так Ю.В. Мартинюк до превентивно-присікальних відносить такі способи захисту як визнання права, припинення дії, що порушує право, зміна або припинення договірних правовідношення; до відновлювальних: визнання договору недійсним, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі; до компенсаційних: відшкодування збитків, інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної шкоди [12, ст. 119]. Є всі підстави погодитись з цитованим автором щодо віднесення відповідних способів захисту до відповідних їм класифікаційним групам.

Відзначаючи правильність зазначеного виду класифікації і розподіл способів захисту прав в договірних правовідносинах у відповідних класифікаційних групах варто зазначити, що деякі із цитованих способів не належать до власне договірних, а певні способи захисту, які дійсно притаманні договірним способам, не зазначені у вказаній класифікації, про що буде зазначено нижче.

Поділ способів захисту прав в договірних правовідносинах на загальні та спеціальні також повинен бути уточнений після запровадження спочатку на рівні судової практики Верховного Суду, а потім і в доктрині концепції належного і ефективного способу захисту права. В іншій своїй роботі автор приводив аналіз відповідної доктринальної та правозастосовчої проблематики та формулював відповідні визначення: спосіб захисту вважається належним, якщо він прямо передбачений законом або договором, відповідає суті права, стосується цього права та відповідає порушенню такого права та його наслідкам; під ефективним способом слід розуміти такий, що спричиняє потрібні результати, наслідки, тобто матиме найбільший ефект по відновленню відповідних прав, свобод та інтересів [3, с. 92].

Слід зазначити, що проведений Ю.В. Мартинюком аналіз передбачених ст. 16 ЦК України загальних способів захисту та спеціальних способів захисту, які регламентовані відповідними договірними інститутами дозволив прийти до висновку, що ці спеціальні способи захисту є конкретизацією так званих загальних, а відповідна класифікація способів захисту прав в договірних відносинах має визначатись в залежності від конкретних обставин кожної практичної ситуації. Зокрема приводяться наступні приклади: вчинення дії майнового характеру на користь третьої особи за договором дарування згідно ст. 725 ЦК України за своєю сутністю є способом захисту, що передбачений п. 5 ч. 2 ст. 16 ЦК України – примусове виконання обов'язку в натурі; припинення договору довічного утримання згідно ст. 755 ЦК України є нічим іншим, як спосіб захисту, що передбачений

п. 7 ч. 2 ст. 16 ЦК України – припинення правовідношення. Доволі вдалий приклад поєднання загальних способів захисту із їх конкретизацією при захисті відповідних прав учасників договору демонструється в іншому прикладі: вимога дострокового виконання зобов'язання в кредитних правовідносинах є доволі вдалим синтезом таких двох загальних способів захисту прав як зміна правовідношення і примусове виконання обов'язку в натурі [12, ст. 152].

Разом з тим О.О. Кот зазначає, що регламентація спеціальних способів захисту як особливої юридичної конструкції відсутня в чинному ЦК України, як і будь-які правила щодо кваліфікації способу захисту як загального чи спеціального. Втім не можна відкидати саме спеціальний в порівнянні із встановленими ст. 16 ЦК України загальними способами захисту характер таких

способів при спростуванні недостовірної інформації, при захисті права інтелектуальної власності, в сімейних та корпоративних відносинах тощо. Наприкінці своєї роботи автор робить висновок, що характер способу захисту як загального або спеціального має значення і повинен використовуватись виключно при вирішенні конкретного спору та впливає на виявлення *належного* способу захисту права [10, ст. 98].

Попри різноманітні приведені думок представників науки цивільного права, а також з огляду на нові тенденції судової практики щодо оперування такими категоріями як належний і ефективний спосіб захисту права, поділ способів захисту на загальні і спеціальні не втрачає свого значення. Є всі підстави стверджувати про спеціальний спосіб захисту при захисті честі і гідності в частині застосування заборони поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права (ст. 178 ЦК України) в порівнянні із загальним способом захисту щодо припинення дій, які порушують право (п. 3 ч. 2 ст. 16 ЦК України); застосування компенсації замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності (п. 4-1 ч. 2 ст. 432 ЦК України); визначення розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників у такому товаристві (п. д ч. 5 ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [14]) в порівнянні із таким загальним способом захисту, як відновлення становища, яке існувало до порушення (п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК України).

Особливо така класифікація способів захисту цивільних прав як їх поділ на загальні і спеціальні притаманна способам захисту в договірних правовідносинах в контексті конкретизації відповідних захисних механізмів для того чи іншого виду цивільно-правового договору.

Отже, за переконанням автора, найбільш оптимальною та такою, що відповідає власній правовій природі класифікацією способів захисту прав в договірних правовідносинах має бути наступна: загальні і спеціальні способи захисту; поіменовані і непоіменовані способи захисту; превентивні, відновлювальні та компенсаційні; способи захисту які застосовуються в юрисдикційній формі та ті, які притаманні самозахисту прав.

Не менш важливим питанням є визначення *переліку* способів захисту прав, які притаманні саме договірним взаємовідносинам. Стаття 16 ЦК України встановлює відкритий ряд так званих загальних способів захисту прав, частина

з яких більш притаманна речовим відносинам, інша частина – зобов'язальним позадоговірним, а частина має переважне використання саме при захисті прав сторін договору. Так Т.В. Боднар виділяє такі способи захисту прав в договірних відносинах: визнання правочину недійсним; припинення дії, яке порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна та припинення правовідношення [1, ст. 113].

О.О. Кот до вищезазначених способів захисту прав в договірних відносинах додає відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, а також відшкодування моральної шкоди [9, ст. 14]. Аналогічні до викладених попередніми авторами способи захисту права в договірних правовідносинах визначені Ю.В. Мартинюком [12, ст. 122].

Аналіз цитованих визначень дозволяє зробити висновок, що в науковій літературі існує єдність позицій щодо віднесення тих чи інших способів захисту прав до тих, що застосовуються саме в договірних відносинах. Разом з тим, деякі із визначених способів захисту прав, за нашим переконанням, не відносяться саме до договірних з точки зору їх цивільно-правової природи. Так, такий спосіб захисту прав, як відновлення становища, яке існувало до порушення, хоча і має доволі загальні та універсальні характеристики, тобто застосовність до різних видів правовідносин, має переважне застосування в речово-правових спорах. Типовим прикладом цього способу захисту прав є витребування майна з незаконного володіння, в тому числі у добросовісного набувача, тобто віднакційний позов. При застосуванні цього традиційно речово-правового способу захисту якраз і відбувається відновлення становища, що існувало до порушення права. Що стосується договірних правовідносин, то таке відновлення становища потерпілої сторони здійснюється через інші заходи захисного характеру, в тому числі через такі способи захисту прав як зміна чи припинення правовідносин, примусове виконання обов'язку в натурі, відшкодування збитків тощо. Іншими словами це відновлення становища поглинається більш спеціальними і характерними саме для договірних відносин, способами захисту прав.

Аналогічні міркування відносяться і до такого способу захисту, як припинення дії, що порушує право, тобто цей загальний спосіб захисту уступає в пріоритеті більш спеціальним договірним способам захисту прав. Ю.В. Мартинюк приводить приклад застосування цього способу захисту

у правовідносинах, передбачених ч. 2 ст. 611 ЦК України, відповідно до якої у разі порушення боржником *негативного зобов'язання* кредитор... має право вимагати припинення дії, від вчинення якої боржник зобов'язався утриматися, якщо це не суперечить змісту зобов'язання. Цілком і повністю поділяючи цей висновок в контексті так званих негативних зобов'язань, все ж таки варто зазначити, що такий приклад носить характер винятку із загального правила. З цих підстав такий спосіб захисту прав не можна відносити саме до договірних способів захисту прав.

Дуже неоднозначним з точки зору теорії і, особливо, судової практики є віднесення такого способу захисту прав як визнання права власності до договірних способів захисту. Цитовані в цій роботі автори, а саме Т.В. Боднар, О.О. Кот, Ю.В. Мартинюк солідарні у висновку про можливість, а в деяких випадках, необхідність застосування цього способу захисту прав учасників договірних зобов'язань.

Повністю поділяє зазначений висновок і такий авторитетний в галузі речового права науковець як Г.Г. Харченко, який відмічає, що в практиці правозастосування такого способу захисту як визнання права власності на підставі ст. 392 ЦК України важливим моментом є те, що зазначений спосіб власник може використати не лише по відношенню до осіб, з якими він перебуває у абсолютних (речових) правовідносинах, а й у разі його перебування з відповідачем у зобов'язальних відносинах так само. Сам по собі факт перебування осіб у тих чи інших відносинах, у тому числі договірних, не може перешкоджати застосуванню до цих відносин норм інститутів загальної частини цивільного права [16, ст. 58].

Повністю поділяючи цей висновок, все ж таки варто зазначити, що в юридичній літературі переважною є протилежна точка зору. Так запропонований І.О. Дзєрою наступний вид класифікації способів захисту цивільних прав наразі вже став класичним в юридичній науці. Відповідно до цього варіанту класифікації до основних речово-правових способів захисту відносять: 1) виндикаційний позов; 2) негаторний позов; до допоміжних речово-правових способів: 1) позов про визнання права власності; 2) позов про виключення майна з опису; 3) позов про захист прав співвласника у разі виділу, поділу та продажу спільного майна [6, с. 126].

Додатково до цього, в науці цивільного права є визначальною позиція, викладена не менш авторитетним вченим І.В. Спасибо-Фатєєвою, відпо-

відно до якої аксіоматичним в українській правосвідомості є те, що за наявності між сторонами спору зобов'язальних або договірних правовідносин, речові позови не заявляються, адже спори між контрагентами будуть договірними [7, с. 366]. Неможливість застосування речово-правових способів захисту при наявності між учасниками спору договірних зобов'язань обґрунтовується також іншим представником Харківської цивілістичної школи М.В. Ус [7, с. 65].

Зазначена позиція підтримується і судовою практикою, причому у відповідних кейсах Верховного Суду ця позиція є категоричною. Так, в п. 89 постанови від 02 листопада 2022 року у справі № 922/3166/20 Велика Палата Верховного Суду зауважила, що відповідний позов є класичним речовим способом захисту права власності (речовий позов, *actio in rem*). З цих причин він може бути пред'явлений лише для захисту абсолютного суб'єктивного цивільного права в абсолютному речовому правовідношенні, коли власник-позивач та правопорушник-відповідач не перебувають між собою у договірних чи в інших зобов'язальних правовідносинах, або ж такі правовідносини між ними не стосуються вчиненого порушення права власності [13]. Слід зазначити, що така практика наразі є усталеною.

Стосовно універсальності такого способу захисту прав як визнання права власності, його потенціалу для захисту прав наявні інші публікації автора, повторення яких не є доцільним в цій роботі [4, ст. 62]. Однак в контексті захисту прав учасників договірних відносин варто додатково зауважити, що цей спосіб захисту, який вносить чіткість, ясність, вичерпність і повну визначеність у відносини між учасниками спору, має всі підстави для застосування якщо не як основний, то принаймні як допоміжний і у договірних правовідносинах. Не останнім аргументом для такого висновку є зміст ст. 20 ЦК України [17], згідно якої право на захист особа здійснює на свій розсуд, причому ця норма носить засадничий характер. Там де відсутнє відверте зловживання правом, де позов про визнання права власності не є об'єктивно неналежним і неефективним, застосування цього способу захисту буде доцільним та прийнятним і у договірних правовідносинах.

Якщо застосування такого способу захисту права як визнання права власності в договірних відносинах є доволі спірним, то визнання відсутності права або кореспондуючого йому обов'язку якраз притаманне саме договірним відносинам. В іншій роботі автором вже надавалась характе-

ристика цьому способу захисту права [5, ст. 101], однак в аспекті захисту прав в договірних відносинах додатково варто наголосити наступне.

Визнання відсутнім права як захист інтересу особи у правовій визначеності при виконанні договірних зобов'язань буде належним, якщо така невизначеність триває, ініційований кредитором спір про захист його прав суд не вирішив і відповідне провадження не було відкрите. Зокрема, це можливе у таких випадках: кредитор у правовідносинах без звернення до суду з відповідним позовом може звернути стягнення на майно особи, яку він вважає боржником, або інакше одержати виконання поза волею цієї особи-боржника в позасудовому порядку; особа не вважає себе боржником у відповідних правовідносинах і не може захистити її право в межах судового розгляду, зокрема, про стягнення з неї коштів на виконання зобов'язання, оскільки такий судовий розгляд кредитор не ініціював. Зазначений спосіб захисту прав має переважне застосування у забезпечувальних зобов'язаннях, перш за все у відносинах поруки і іпотеки, у спорах з питань оренди землі. Однак він також притаманний і іншим договірним відносинам, однак в судових спорах, що стосуються речових або інших абсолютних правовідносин, він майже не застосовується.

Підсумовуючи вищевикладене є підстави зроби-
ти такі **ВИСНОВКИ**.

Захист прав в договірних правовідносинах, як і в будь-яких видах цивільно-правових відносинах має здійснюватися із застосуванням належних та ефективних способів захисту. Спосіб захисту вважається належним, якщо він прямо передбачений законом або договором, відповідає суті права, стосується цього права та відповідає порушенню такого права та наслідкам такого порушення; під ефективним способом слід розуміти такий, що спричиняє потрібні результати, наслідки, тобто матиме найбільший ефект по відновленню відповідних прав, свобод та інтересів. Застосування неналежного та/або неефективного способу захисту може стати самостійною підставою для відмови в задоволенні позову.

В договірних правовідносинах об'єктом захисту є переважно порушення права (зобов'язання), хоча оспорення або невизнання права упов-

новаженої сторони тут також не виключається. Учасникам договірних правовідносин притаманні такі способи захисту прав: визнання правочину недійсним; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна та припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної шкоди; визнання відсутності права або кореспондуючого йому обов'язку; визнання права власності. Останній спосіб захисту прав може застосовуватись в договірних правовідносинах переважно як допоміжний спосіб захисту.

Найбільш оптимальною та такою, що відповідає власній правовій природі класифікацією способів захисту прав в договірних правовідносинах має бути наступна: загальні і спеціальні способи захисту; поіменовані і непоіменовані способи захисту; превентивні, відновлювальні та компенсаційні; способи захисту які застосовуються в юрисдикційній формі та ті, які притаманні самозахисту прав.

Такий вид класифікації як поіменовані та непоіменовані способи захисту прав обумовлений наявністю в теорії цивільного права поділу договорів на поіменовані та непоіменовані, а також відсутністю в арсеналі сторін останнього виду договору передбачених законом способів захисту. При укладанні так званого непоіменованого договору сторони мають імплементувати у договірні умови можливі способи захисту прав у випадку їх порушень. В іншому випадку вибір ефективного способу захисту буде здійснюватися судом з урахуванням положень ч. 2 ст. 5 ЦПК України. Відносно невелика кількість часу існування цієї процесуальної норми, а також спірність категорії ефективний спосіб захисту як в теорії, так і в практиці правозастосування очевидно не сприяє дієвому захисту прав учасників непоіменованих договорів. Іншим варіантом захисту прав сторін непоіменованих договорів є аналогія закону.

До превентивно-присікальних відносяться такі способи захисту як визнання права, визнання відсутнім права або кореспондуючого йому обов'язку, зміна або припинення договірною правовідношення; до відновлювальних: визнання договору недійсним, примусове виконання обов'язку в натурі; до компенсаційних: відшкодування збитків, інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної шкоди.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Боднар Т.В. Деякі проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 113–118.
2. Гаврилук М.І. Захист права власності на земельну ділянку в цивільному праві України: монографія. К.: Алерта, 2014. 224 с.

3. Деледивка С.Г. Належність та ефективність способів захисту цивільних прав. *Європейський правничий часопис*. 2025. № 8. С. 88–94.
4. Деледивка С.Г. Позов про визнання права власності в сучасній практиці правозастосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 6. С. 58–63.
5. Деледивка С.Г. Визнання права відсутнім як спосіб захисту цивільних прав. *Європейський правничий часопис*. 2025. № 9. С. 95–102.
6. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 126 с.
7. Захист права власності. Правові позиції Верховного Суду: коментарі науковців/ О.П. Печений, І.В., Спасибо-Фатєєва та ін., за заг. ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, ЕКУС, 2020. 496 с.
8. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики. Монографія. К.: Алерта, 2017. 494 с.
9. Кот О. О. Способи захисту договірних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 13–18.
10. Кот О. О. Спеціальні способи захисту суб'єктивних цивільних прав. *Право України*. 2017. № 1. С. 91–101.
11. Крат В.І. Договірне право в практиці Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2021_12_29_prezent_Krat.pdf (дата звернення – 18.09.2025).
12. Мартинюк Ю.В. Захист суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях: дис. докт. філ.: 12.00.03. Тернопіль, 2023. 264 с.
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02 листопада 2022 року, Справа № 922/3166/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107510192> (дата звернення: 05.06.2025).
14. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#n505> (дата звернення – 25.09.2025 року).
15. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 4 вересня 2024 року, справа № 192/553/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121846964> (дата звернення: 24.09.2025).
16. Харченко Г.Г. Визнання права власності як цивільно-правовий спосіб захисту. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 5. С. 56–61.
17. Цивільний кодекс України : Закон України від 13 березня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.04.2025).
18. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8965> (дата звернення: 29.09.2025).

Деледивка Сергій Григорович

Способи захисту прав в договірних відносинах: проблеми теорії і практики

Динаміка цивільного обороту, його забезпеченість, захист прав учасників договірних правовідносин є запорукою не тільки економічної стабільності, а і існування всього соціального та державного організмів. Однією з головних задач теорії цивільного права в цьому аспекті є вироблення дієвих рекомендацій та формулювання правильних, належних і ефективних способів захисту прав в сфері договірних прав.

Договірному праву, як найбільшій підгалузі сучасного українського цивільного права, присвячена велика кількість наукових та практичних досліджень. Разом з тим в аспекті застосування способів захисту прав, вибору належного і ефективного способу захисту права, конкуренції відповідних позовних вимог імпульс задає саме судова практика Верховного Суду, причому це стосується не тільки сфери договірних, а і інших цивільно-правових відносин.

Завданням теорії в цьому плані є узагальнення висновків і правових позицій судової практики, формування власних рекомендацій, в тому числі направлених на виправлення деяких помилок правозастосування. Особливо це стосується способів захисту прав в договірних правовідносинах, подолання категоричних і в деяких випадках не повністю обґрунтованих висновків щодо розмежування речово-правових та зобов'язально-правових способів захисту прав.

В роботі автор пропонує таку класифікацію способів захисту прав в договірних правовідносинах: загальні і спеціальні способи захисту; поіменовані і непоіменовані способи захисту; превентивні, відновлювальні та компенсаційні; способи захисту які застосовуються в юрисдикційній формі та ті, які притаманні самозахисту прав. Особливо важливою для теорії і практики правозастосування є такий вид класифікації способів захисту прав в договірних відносинах як їх поділ на поіменовані та непоіменовані способи захисту, оскільки сторони відповідних непоіменованих договорів не мають в своєму арсеналі прямо передбачених законом способів захисту прав.

Серед способів захисту права, які найбільш притаманні саме договірним відносинам, автор виділяє визнання правочину недійсним; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна та припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної шкоди; визнання відсутності права або кореспондуючого йому обов'язку; визнання права власності. Останній спосіб захисту прав може застосовуватись в договірних правовідносинах переважно як допоміжний спосіб захисту.

Ключові слова: договір, договірні способи захисту прав, класифікація способів захисту прав, належний та ефективний спосіб захисту.

Deledyuka Serhii

Means of Protection of Rights in Contractual Legal Relations: Problems of Theory and Practice

The dynamics of civil circulation and the protection of rights of participants in contractual relations are the key to not only economic stability but also to the functioning of the entire social and state organism. One of the main tasks of civil law theory in this regard is to develop effective recommendations and formulate proper and effective remedies for the protection of rights in the sphere of contract law.

Contract law, being the largest sub-branch of modern Ukrainian civil law, has been the subject of numerous scientific and practical studies. At the same time, when it comes to the application of remedies, the choice of an appropriate and effective legal remedy, and the competition between various claims, it is the case law of the Supreme Court that plays a decisive role. This applies not only to contractual but also to other civil legal relations.

The task of theory in this context is to generalize the conclusions and legal positions of judicial practice and to formulate its own recommendations, including those aimed at correcting certain mistakes in the application of law. This is especially relevant in terms of remedies in contractual legal relations and overcoming categorical and sometimes insufficiently substantiated conclusions regarding the distinction between proprietary and obligatory remedies.

The author proposes the following classification of remedies in contractual legal relations: general and special remedies; named and unnamed remedies; preventive, restorative, and compensatory; remedies applied through jurisdictional procedures and those inherent in self-defense of rights. Particularly important for the theory and practice of law enforcement is the classification of remedies into named and unnamed, since the parties to certain unnamed contracts lack a specific set of remedies directly provided by law.

Among the remedies most typical for contractual relations, the author identifies: declaring a contract invalid; specific performance; alteration or termination of a legal relationship; damages and other types of compensation for pecuniary loss; compensation for non-pecuniary damage; recognition of the absence of a right or the corresponding duty; and recognition of ownership. The latter remedy may be applied in contractual relations mainly as an auxiliary means of protection.

Key words: contract, contractual remedies, classification of remedies, proper and effective remedy.

Дата надходження статті: 10.10.2025

Дата прийняття статті: 22.10.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

